

”Näistä nurkistakin alan vieraantua”

Puhujan urbaani yksinäisyys

Pentti Saaritsan runokokoelmassa

Varmuus kerrallaan

Eetu Salmi

Kandidaatintutkielma

Kirjallisuus

Musiikin, taiteen ja
kulttuurin tutkimuksen laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2023

Jyväskylän yliopisto

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä Eetu Salmi	
Työn nimi "Näistä nurkistakin alan vieraantua" – Puhujan urbaani yksinäisyys Pentti Saaritsan runokokoelmassa <i>Varmuus kerrallaan</i>	
Oppiaine Kirjallisuus	Työn laji Kandidaatintutkielma
Aika Kevät 2023	Sivumäärä 25
Tiivistelmä <p>Kandidaatintutkielma käsittelee Pentti Saaritsan <i>Varmuus kerrallaan</i> -runokokoelman puhujaa ja tämän yksinäisyyden suhdetta urbaaniin ympäristöön. Lähiluvun keinoin tutkielmassa tulkitaan Saaritsan käyttämiä kielellisiä- ja rakenteellisia keinoja, jotka rakentavat kuvaa yksinäisestä ja yhteiskunnan ulkopuolella elävästä miehestä. Aineistona ovat vuonna 1967 kirjoitetun kokoelman runot Vaaramomentteja sekä Kohtaus I ja Kohtaus II.</p> <p>Analyysissä käytetään fenomenologista asennoitumista, joka ohjaa tulkintaa runon puhujan kokemusmaailmaan, hänen aistimuksiinsa ja tunteisiinsa. Puhujalla tarkoitetaan tutkielmassa runon sisäistä ääntä, ei siis analysoitavien tekstien kirjoittajaa. Tutkielmassa selvitetään, miten puhujan syrjäytyneisyys ja yksinäisyys värittävät hänen ympäristöstään tekemiä havaintoja. Tutkielman teoria pohjaa psykoanalyttiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoriavalintaa perustellaan sillä, että runoissa puhujan sosiaalinen elämä on joutunut tukahdutetuksi, minkä vuoksi hänen tiedostamattomaansa on kertynyt pelkoa muita ihmisiä kohtaan.</p> <p>Tutkielmassa osoitetaan, että runoissa arkiset havainnot vääristyvät puhujan mielessä, jolloin ne saavat suuret, ahdistavat ja usein pelottavat mittasuhteet. Lisäksi hänen on vaikea luottaa asioiden muuttumiseen ja toisiin ihmisiin. Tekstejä tarkasteltaessa selviää, että Saaritsan runoissa näkyvät Suomessa 1960-luvulla tapahtuneen maaltamuuton ja kaupungistumisen varjopuolet. Aikansa modernismille tyypillisesti runot sisältävät yhteiskuntakriittisen kannanoton, tällä kertaa työttömien ja ulkopuolisuutta kokevien kansalaisten puolesta. Tutkielman keskeisimpiä käsitteitä ovat tiedostamaton, ego, kammottava, urbaani yksinäisyys, muukalaisuus ja runon puhuja.</p>	
Asiasanat Fenomenologia, psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus, runon puhuja, yksinäisyys, kammottava, muukalaisuus, tiedostamaton, ego, urbaani ympäristö, Pentti Saaritsa	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Teoreettinen viitekehys	4
2.1 1960-luvun modernismi suomalaisessa runoudessa	4
2.2 Fenomenologia.....	6
2.3 Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus	7
2.4 Runon puhuja	8
2.5 Yksinäisyyden lähtökohdat.....	9
4 Analyysi puhujan ja ympäristön suhteesta.....	11
4.1 Vaaramomentteja	11
4.2 Kohtaus I ja Kohtaus II	17
5 Päätäntö	22
Lähdeluettelo	24

1 Johdanto

Tietoinen eristyvyys -- on lähin turva ihmissuhteista käsin uhkaavia pettymyksiä ja tuskaa vastaan. -- Pelkäämältään ulkomaailmalta ihminen voi suojautua vain kääntymällä siitä jollakin tavoin pois. (Freud 1972, 16.)

Kandidaatintutkielmassani tarkastelen kolmea Pentti Saaritsan kirjoittamaa runoa, jotka kuvaavat runon puhujan yksinäisyyttä ja syrjäytymistä urbaanin ympäristön kautta. Tutkin siis, miten puhujan ulkopuolisuuden ja vieraantumisen tunteet vaikuttavat siihen, kuinka hän maailmansa näkee ja kokee. Valitsin analysoitavaksi Saaritsan kokoelmasta *Varmuus kerrallaan* runot Vaaramomentteja (29, 1967) sekä Kohtaus I ja Kohtaus II (1967, 16;17). Runoissa näkyy Freudin lainauksen mukaisesti puhujan halu eristäytyä kivuliailta ja pelottavilta sosiaalisilta kontakteilta.

Poimin analysoitavat tekstit 1960-luvulta kolmesta syystä. Ensimmäkin tutkimuksellisesta syystä, sillä kandin laajuusvaatimusten vuoksi oli tehtävä karsintaa, jolloin tietyltä ajanjaksolta ja tietyistä teoksesta sain varmimmin koherentin aineiston. Toiseksi 60-luvun maaltamuuton voidaan katsoa korostaneen sosiaalisen syrjäytymisen ja ulkopuolisuuden tuntemuksia. Kolmanneksi halusin jättää pois Saaritsan kaksi viimeisintä runokokoelmaa, *Julkiset salasanat* (2014) sekä *Tatuointeja ja lävistyksiä* (2009), jotka ilmentävät tarkemmin katsottuna vanhuuden tuomaa yksinäisyyttä ja tarpeettomuuden kokemusta, joka olisi jo oma tutkimusaiheensa.

Pentti Saaritsalta on ilmestynyt 23 runokokoelmaa vuosina 1965–2014, jonka ajan hänen keskeislyyristen tekstiensä yhtenä teemana on pysytellyt puhujan vieraantuneisuus ja yksinäisyys. Toki Saaritsalta on ilmestynyt pienissä määrin myös suoran poliittista lyriikkaa, kuten *Jäsenkirjan lisälehdet* (1971), mutta se oli tuon ajan vasemmistolaisesti ajattelevalle runoilijalle pikemmin sääntö kuin poikkeus. Koska Saaritsan tuotannon kaikista keskeisimmät teemat löytyvät mielestäni muualta kuin politiikasta, keskityn tutkielmassani sellaisiin runoihin, joiden avaaminen voisi avata isompaa joukkoa hänen teksteistään. Vasemmistoaatteen näkymistä en voi

kuitenkaan millään sivuuttaa Vaaramomentteja-runon kohdalla, joka sisältää selvän poliittisen viestin päättäjille. Runossa Saaritsan muutoshalu kohdistuu urbaanin yksinäisyyden ja työttömyyden poistamiseen yhteiskunnastamme. Yksinäisyyden representaatioita on syytä tutkia jo pelkästään siksi, että se on Suomessa yhä kasvava ongelma, jonka selättäminen vaatii syvällistä ymmärrystä. Saaritsa tarjoaa yhden näkökulman siihen, miten syrjäytynyt ihminen voi elinpiirinsä ja elämänsä kokea.

Tutkielmani tieteenfilosofia tulee saksalaisen filosofi Edmund Husserlin (synt. 1859) perustamasta Fenomenologiasta, jonka pohjalta kiinnitän huomiota runon puhujan kokemusmaailmaan. Husserl ajattelee, että tieteellinen tieto on kokonaista vasta, kun se ottaa huomioon subjektin roolin ympäristön havaitsemisessa. Fenomenologisen ajattelutavan lisäksi hyödynnän vuonna 1856 syntyneen Sigmund Freudin ajatuksia, joista on myöhemmin kehitetty psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus. Tulkintani mukaan yksinäisen puhujan pelot kumpuavat hänen *tiedostamattomastaan*, joten psykoanalyysillä voin tarkastella kriittisesti hänen ympäristöstään tekemiä havaintoja. Muita tärkeitä käsitteitä tutkielmassani ovat *ego*, *yksinäisyys*, *runon puhuja*, *kammottava* ja *muukalaisuus*.

Aineistooni käytän hermeneuttista analyysia ja lähilukua. Hermeneuttisen kehän mukaisesti tulkintani täydentävät runojen puhujista tehtyä tutkimusperinnettä. Hermeneutiikka johtaa metodini lähilukuun, jonka avulla löytämäni yksityiskohdat rakentavat tulkintaa runojen teemoista. Näiden menetelmien keinoin koetan selvittää vastaukset seuraaviin tutkimuskysymyksiini:

1. Millaisena puhujan urbaani yksinäisyys näyttäytyy runoissa?
2. Miten puhujan yksinäisyys vaikuttaa havaintoihin, joita hän tekee ympäristöstään ja toisista ihmisistä?

Vaikka Pentti Saaritsa on saanut useita arvostettuja kirjallisuuspalkintoja, hänen runoistaan on tehty yllättävän vähän tutkimusta. Raisa Simola on suomen kielen sivulaudaturissaan (1978) koonnut yhteen vertauksia kahdeksasta eri Saaritsan kokoelmasta. Tuula Tuominen on puolestaan kotimaisen kirjallisuuden pro

gradussaan etsinyt yhteisiä piirteitä Latalalaisen Amerikan kirjallisuuden sekä Matti Rossin ja Pentti Saaritsan runojen väliltä (1977). Saaritsan runojen puhujaan, tai puhujan ja ympäristön suhteeseen, keskittyvää tutkimusta ei ole vielä tehty, joten näen tässä tutkimuksellisen aukon. Voi olla, että Saaritsan aloittamisen aikoihin pinnalle noussut, laajasta julkisesta huomiosta nauttinut ja radikaalimpia ajatuksia esittänyt Pentti Saarikoski on vienyt runoihin perehtyneiden tutkijoiden huomiota toisaalle. On myös mahdollista, että osa tutkijoista identifioi Saaritsan enemmän menestyksekkääksi kääntäjäksi, onhan hän kääntänyt esimerkiksi suomenruotsalaisia klassikkolyrikoita, kuten Claes Anderssonia ja Edith Södergrania sekä kolumbialaista nobelisti Gabriel García Márquezia.

Tutkielmani aiheen kannalta mielenkiintoista on Tuula Tuomisen gradussaan (1977) tekemä havainto, jonka mukaan Rossi ja Saaritsa ovat olleet jo 1960-luvulla synnyttämässä suomalaisen runouteen uudenlaista dialektista suhdetta minän ja maailman välille. Ympäristöä kuvaavan materiaalin voimistuttua he kiinnittivät huomiota myös subjektin yksilöllisiin tunteihin. (Tuominen 1977, 52.) Tuominen kyllä mainitsee siitä, että Rossilla ja Saaritsalla subjektiiviset kokemukset rinnastuvat ympäristöön, mutta hän ei erittele, miten tämä tapahtuu. (1977, 54.) Siispä näen tärkeäksi tutkia tätä yksinäisen puhujan ja hänen ympäristönsä välistä kysymystä.

Tuomisen mukaan Rossin ja Saaritsan tuotannossa ei tule korostetusti esille maaseudun ja kaupungin välinen problematiikka, vaikka elinkeinorakenne 60-luvulla muuttuikin (1977, 52). Voi olla totta, ettei Saaritsa korosta kahtiajakoa samalla tavalla kuin jotkut hänen aikalaisistaan, mutta rohkenen ajatella, että ilman muuta maaltamuuton seuraukset näkyvät hänen tekstiensä aiheissa. Esimerkiksi Saaritsan ensimmäisen runokokoelman, *Pakenevat merkit*, ensimmäisessä runossa sanotaan: ”Maaltapaenneet hakkaavat nauloja; taulut antavat henkensä ja niiden kyljistä paistaa väri. Vanha sairaus on neulottu seinävaatteeseen.” (Saaritsa 1965, 7.) Seinävaatteella Saaritsa tarkoittaa ryijyä, jollaisia maalta muuttaneet suomalaiset kuljettivat kerrostaloihin pirttimäistä kodikkuutta tuomaan. Tutkielmani analyysiosiossa tulkitsen erityisesti Vaaramomentteja-runon yhteyttä maaltamuuttoilmiöön.

2 Teorettinen viitekehys

Seuraavaksi avaan Pentti Saaritsan suhdetta 1960-luvun modernismiin ja mihin kirjallisuudentutkimuksen osa-alueelle tutkielmani sijoittuu. Esittelen tutkielmani teoreettisen viitekehysten, jossa fenomenologia toimii analyysiani ohjaavana filosofiana samalla kun psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus vastaa kysymykseeni siitä, miksi Saaritsan runojen puhujan havainnot ovat värittyneitä. Määrittelen myös psykoanalyysiin kuuluvat (tiedostavan) egon ja tiedostamattoman käsitteet sekä näiden lisäksi termit yksinäisyys, runon puhuja ja muukalainen.

2.1 1960-luvun modernismi suomalaisessa runoudessa

1950- ja 1960-luvuilla modernismi sai Suomessa jalansijaa, mikä tarkoitti paitsi perinteisen mitallisen lyriikan väistymistä myös arkipäiväisten aiheiden hyväksymistä runoihin (Saaritsa 1966, 85). Saaritsa on itse sanonut, että tunteellinen ja koristeleva asennoituminen sai tuolloin poistua arjen materiaalin ja maailman tieltä (1966, 85). Tästä huolimatta en tutkielmassani kysy, miten modernismin esiinmarssi Saaritsan runoissa näkyy, vaan jätän sen tutkielmassani taustatiedoksi. Syynä ovat ensinnäkin tyylikauden erittäin monimuotoiset lajipiirteet (ks. Kaunonen 2001, 19 tai Laitinen 1991, 556) ja toiseksi se, että Saaritsan runot ovat säilyneet suhteellisen samantyyllisinä aina 2010-luvulle asti. Kirjallisuushistoriallinen konteksti, jossa Saaritsa aloitti uransa ja uuden tyylin sallimat aiheet on silti syytä tiedostaa miehen inspiroijina. Modernismin innoittamana Saaritsan runoissa liikutaan usein puhujan kotona, esimerkiksi keittiössä tai kylpyhuoneessa, ellei hän sitten poikkeaa kadulle kävelylle. Tavanomaiset aiheet eivät Saaritsan osalta tarkoita kuitenkaan yksinkertaistamista ja toteavaa tyyliä, vaan pikemmin pienet asiat saavat vertauskuvalliset, monitulkintaiset tai tavattoman suuret mittasuhteet.

Monesti 1960-luvun poliittisesti osallistuva ja kokeileva kirjallisuus on nähty vastaliikkeenä 1950-luvun modernismille, joka keskittyi esteettisen muodon uudistamiseen. 1960-luvun modernistisessä runoudessa näkyi arvioiva ote nopeasti

kehittyvää yhteiskuntaa kohtaan. Siinä otettiin siis kantaa poliittisiin asioihin. (Haapala 2007, 280–281.) Saaritsa nostaa yhteiskunnallisista ongelmista esille yksinäisyyden ja työttömyyden muuttuneessa ympäristössä. Haapala sanoo, että 1960-luvun lyyrikot problematisoivat 50-luvun runouden keskeisiä sopimuksia, kuten imagistista kuvaa, jota rikottiin kaupunkielämän kaaoksella. Kaupungistuminen ja kaupallistuminen olivat ylipäättään vahvoja teemoja 1960-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa. (em. 2007, 286; 291.)

1960-luvulle tultaessa vapaarytmisen runous toi rytmiiikan pohjaksi entistä selkeämmin puhutun kielen (Haapala 2007, 289). Puheenomaisuutta ja jopa proosallisuutta voidaan pitää tyypillisenä Saaritsalle. Hänellä puheenomaisuus näkyy kerrontana, jossa loikitaan asioissa eteenpäin, välillä jopa hiomattoman oloisesti ”ja sitten kuuntelin Oppenheimerin tapauksen radiosta / sitten kuuntelin uutiset / enkä minä muille ilmoita / sydänsurujani” (Saaritsa 1967, 34). 1960-luvulla uudelleen pinnalle noussut proosarunous kehittyi tuona vuosikymmenenä kovasti, ja Saaritsa oli kehittämässä mukana (Haapala 2007, 286). Esimerkiksi Vaaramomentteja-kokoelman viimeinen osasto ”Jumalauta mitä elämää” sisältää vain proosarunoutta.

Haapala nostaa esille Mirjam Polkusen huomion, jonka mukaan 1950-luvulla runoja rytmittivät usein runojalat tai tavujen laatu, kun taas 1960-luvulla keskeiseksi rytmittäjäksi nousivat säeryhmät- ja sekvenssit (2007, 289). Saaritsan Vaaramomentteja-runoa rytmittää seuraavanlainen sekvenssi: puhuja tekee ensimmäisessä säkeessä havainnon ja vastaa siihen seuraavassa säkeessä tarkennuksella. Esimerkiksi "On vähän liian suuri koira noilla lapsilla, / tulee rumat puremat, / eivät huomaa lapset vielä kuinka koiran varjo on suuri, / ihan liian suuri". 60-luvulla tyypilliseksi tulivat myös pirstaleiset runokuvat, jotka sidostuvat toisiinsa vatsa useamman runon kokonaisuudessa (Haapala 2007, 288). Saaritsan Kohtausrunojen tulkinta vaatii sitomista muihin runoihin, mutta Pentti Saarikoskelle ominaisesta pirstaleisuudesta hänen tekstinsä ovat vielä todella kaukana. Saaritsan runot eivät ehkä ole yhtä kokeileviakaan kuin joillain muilla 1960-luvun modernisteilla, vaikka hän testaileekin useita tyyliä jopa saman kokoelman sisällä.

2.2 Fenomenologia

Tutkielmani taustafilosofia löytyy fenomenologiasta, jonka perustajana pidetään saksalaista Edmund Husserlia. Teoria hylkää luonnontieteilijöiden käsityksen objektiivisuudesta ja sen, että tutkija voisi osoittaa luonnon tosiasioita ilman, että hänen kokemusmaailmansa siihen vaikuttaa. Fenomenologiassa siis ajatellaan, että tieteellisestä tiedosta tulee kokonaista vasta sitten, kun se ottaa huomioon subjektin roolin, hänen aistihavaintonsa (Husserl 2008, 118–119.) Husserl myös painottaa, että fenomenologia on puhtaasti filosofinen oppi, joka on psykologian perusta samalla tavalla kuin matematiikka on pohja luonnontieteille (Juntunen, 1986, 38–39).

Käytännössä fenomenologia tarkoittaa, että maailman tutkijasta tulee myös itsestään tutkittava, jolloin kohdetta ja subjektia ei voi enää erottaa, vaan ne ovat synteessissä (Pekkanen 2006, 8). Syntyy siis ykseys subjektin ja ympäristö kanssa, jolloin ruumis ja maailma kietoutuvat yhteen. Ympäristö avautuu meille tällöin ruumiimme, aistihavaintojemme, kautta. (Hotanen 2010, 138–139.) Fenomenologia pyrkii vastaamaan esimerkiksi kysymyksiin: Millä tavalla asioiden kokeminen ja havaitseminen kytkeytyvät ruumiillisuuteen, ajallisuuteen, historiallisuuteen ja yhteisöllisyyteen? Miten me ylipäättään koemme todellisuuden? (Miettinen yms. 2010, 11;14.) Fenomenologian pohjalta kiinnitän huomiota Saaritsan runojen puhujan kokemusmaailmaan. Puhujan aistihavainnot muodostuvat subjektiivisesti hänen päänsä sisällä, jolloin hänen aistimuksensa kertovat samaan aikaan sekä ympäristöstä että puhujasta itsestään.

Runon subjektista tehtävä fenomenologinen tutkimus on aika tuore ilmiö. Viimeisen kymmenen vuoden ajalta löytyy kaksi suomalaista aihetta käsittelevää pro gradu - tutkielmaa. Ensimmäinen on Anniina Merosen gradu, jossa tutkitaan Erkkä Filanderin *Heräämisen valkea myrsky* -esikoisrunoelman puhujan henkistä ja ruumiillista tilaa ja sen suhdetta ympäristöön (2020). Toinen fenomenologiaa hyödyntävä gradu (2013) on Annukka Immosen. Siinä tarkastellaan Sirkka Turkan *Vaikka on kesä* -runokokoelman puhujaa. Immonen käyttää fenomenologian rinnalla

kognitiivista teoriaa, sillä hän on kiinnostunut subjektista nimenomaan tietoisena ja reflektioivana henkilönä. Tästä huolimatta hän tunnustaa oikeaksi Tero Kainlaurin esittämän kritiikin, joka suuntautuu kognitiiviseen teoriaan. Kainlaurin mukaan 95 prosenttia kognitiosta on tiedostamatonta ajattelua. (Immonen 2013, 8.) Kainlaurin havainto ohjaa minut seuraavaksi käsittelemään tutkielmani toista tutkimussuuntaa, psykoanalyysia.

2.3 Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus

Omaan tutkimuskohteeseeni sopii fenomenologisen asennoitumisen rinnalle parhaiten psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus, koska tulkintani mukaan Saaritsan runoissa puhuja ei täydellisesti tiedosta itse, kuinka arkihavainnot saavat hänen tulkinnassaan ylisuuret ja usein pelottavatkin mittasuhteet. Tulen tosin myöhemmin analyysissäni osoittamaan, että puhuja myös osittain tunnistaa omat ongelmansa ja osaa olla itseironinen. Sekä kirjailijoihin että henkilöhahmoihin keskittyviä psykoanalyttisiä tutkimuksia on kritisoitu siitä, että ne helposti tuottavat yksinkertaistuksia. Psykoanalyysin käyttäminen on tutkielmassani perusteltua siksi, että Saaritsan runojen pääteemat, yksinäisyys ja ulkopuolisuus, kumpuavat nimenomaan puhujan tiedostamattomasta. Puhujan tiedostamattomat toiveet näkyvät siinä, mihin asioihin hän kiinnittää ympäristössään huomiota ja millaisia osittain vääristyneitä merkityksiä hänen aistihavaintonsa saavat.

Psykoanalyttisen tutkimuksen avulla voin tarkastella kriittisesti runon puhujan ympäristöstään tekemiä havaintoja. Psykoanalyysin oppi-isä ja lääkäri Sigmund Freud sanoo, että mieli jakautuu tiedostavaan minään (ego), tiedostamattomaan (id) ja yliminään (superego) (Freud 1993, 126–138; Tonnesmann 2005, 165–166). Ihminen kätkee tuonne tiedostamattoman mielensä alueelle kaikki torjutut halunsa ja toiveensa (Freud 1993, 134–135). Näistä haluista Freud painottaa usein seksuaalisia haluja (Ks. Freud 1964, 263–278; em. 1983, 86–90; em. 1993 31–38). Arkikielessä ja englannissa käsitettä alitajunta (*subconscious*) saatetaan käyttää synonyymisesti tiedostamattoman (*unconscious*) kanssa, mutta alitajunta-sana vähättelee tämän

mielen osa-alueen äärimmäistä vierautta ja toiseutta. Tiedostamaton voi näkyä monella tavalla, kuten freudilaisina lipsahduksina, joissa ihminen sanoo vahingossa halunsa ilmoille, taikka unissa ja taiteessa. (Eagleton 1997, 195–196.) En lähde tutkielmassani spekuloidaan, miten runoilijan oma tiedostamaton saattaa näkyä tekstissä, sillä sitä voisin ainoastaan arvailla.

Tutkielmani kannalta tärkeää on myös ranskalaisen psykoanalyttikko Jacques Lacanin tunnetuin lausuma ”tiedostamaton on rakentunut kuin kieli” (Myyrä 2012, 302). Käytännössä siis tiedostamattoman mielen merkitykset tiivistyvät metaforan avulla tai korvaantuvat metonymian keinoin (Eagleton 1997, 195). Esimerkiksi Freudin *Unien tulkinta* -teos perustuu pitkälti siihen, että unessa nähty näky on metafora tukahdutetuista peloista, haluista tai toiveista (Ks. Freud 2010). Puhujan tiedostamattoman luomiin kielikuviin palaan useamman kerran runoanalyysini aikana. Minä eli ego tarkoittaa tiedostamattoman vastakohtaa, joten sitä voidaan sanoa järjeksi ja ihmisen harkitsevaiseksi osaksi. Juuri minässä on subjektin tietoisuus, joka rajoittaa tiedostamattoman purkauksia. (Freud 1993, 128; 136.) Yliminä eli superego, on puolestaan subjektin minäihanne, joka kertoo millainen ihminen haluaisi itsensä olevan (em. 1993, 138;144). Superegon käsite on kuitenkin niin psykologinen, ettei se sovellu tutkielmani käyttöön. Saaritsan runoista on hankala vakuuttavasti eritellä, mikä puhujan minäihanne on. Selvää on vain se, että minäihanne tulee yhteiskunnasta, jossa arvostetaan työtä ja sosiaalista pääomaa.

2.4 Runon puhuja

Moderni runous esittäytyy usein monologina, jossa minä puhuu ”ei kenelläkään”. Runoissa kuuluu lähes aina ääni, jolla on persoona, sävy, asenne aiheeseensa ja kuulijoihinsa. (Hökkä 1995, 117; 120.) Kirjoittaja ja tekstin sisäinen ääni on haluttu kirjallisuudentutkimuksessa erottaa monilla eri termeillä, jolloin kertojaäänestä ollaan käytetty nimityksiä runon minä, subjekti, runon puhuja tai lyyrinen minä (Lehikoinen 2010, 214–215). Koska pyrkimyksenäni on tarkastella runon sisäistä ääntä, on syytä määritellä, mitä käsitettä käytän ja miksi. Tutkimuksissa käytetyin sisäistä ääntä

kuvaava termi on runon puhuja. Käsitteen suosio ja sitä kautta ymmärrettävyys on syy siihen, miksi halusin ottaa sen käyttööni. Lisäksi puhuja-termi painottaa modernin runon puheenomaisuutta.

Oikeastaan kaikki runoanalyysissä käyttämäni käsitteet ja myös puhetilanteen avaaminen itsessään tulevat ilmentämään puhujaa ja tämän maailmankatsomusta (Kantokorpi yms. 2005, 92). Tarkastelen tutkielmassa puhetilannetta nimenomaan metonyymisesti, jolloin puhujan persoonaa rakentavat ympäristö, tilanne ja paikka (Kaunonen 2001, 28–29). Minämuotoon puetun tekstin lisäksi minun on siis tarkasteltava Saaritsan runojen kokonaisuutta. Itseasiassa joudun peilaamaan tulkintojani hieman myös koko runokokoelman kontekstiin, jopa runoilijan muun tuotannon linjaan. Puhetilanteen analyysi edellyttää emotiivisten vihjeiden tarkkaa erottelua, jolloin on huomattava puhujan puhesävyt, asenteet, tunnetilat ja mahdollinen ironian käyttö (Kaunonen 2001, 29). Tulen käyttämään analyysissäni myös termiä asennonvaihdos, mikä tarkoittaa kaikkia sisäisen äänen näkökulmien, aikamuotojen ja asennoitumisen muutoksia (Kantokorpi yms. 2005, 96–97).

2.5 Yksinäisyyden lähtökohdat

Yksinäisyys voidaan määritellä tunteena, olotilana tai sosiaalisena ongelmana (Tirkkonen 2019, 41;44). Ihminen voi toki olla yksin olematta yksinäinen, mutta yksinäisyydellä tarkoitan tutkielmassani ihmissuhteiden puutteesta johtuvaa epämiellyttävää tunnetta tai jopa tuskaa. Se on siis käsitystä itsestä erillään muista. (Svendsen 2015, 13, 17.) Yksinäisyyteen kuuluu myös kaipuu, joka Saaritsan runoissa kohdistuu yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja turvallisiin ihmissuhteisiin. Norjalaisen filosofi Lars Svendsenin (2015) mukaan sosiaalisiin tilanteisiin voi liittyä kipua, joka saa yksinäisen välttämään kontakteja aivan samalla tavalla kuin ihminen välttelee fyysistä kipua ja sen aiheuttajaa. Tällöin kyse voi olla sosiaalisten tilanteiden pelosta. (em. 2015, 13–14.) Myös Freud sanoo, että elämän todellisuus on onnellisuuden ykkösvihollinen, minkä vuoksi erakko kääntää maailmalle selkänsä (1972, 19). Freudin kuvaamaa eristäytymistä käsittelem tarkemmin analyysiosioni aluksi.

Yksinäisyyttä potevan ihmisen ajatusmaailmaan liittyy muutamia käsityksiä, joihin nojaan runojen tulkinnassa. Ensinnäkin Svendsen (2015) nostaa esille Martin Heideggerin ajatuksen, jonka mukaan mielialat vaikuttavat siihen, kuinka ihminen kokee maailmansa, oman tilanteensa ja muut ihmiset. Raskasmielisyyden vuoksi yksinäisen maailma on siis erilainen kuin muiden, aivan samalla tavalla kuin rakastuneen maailma on vaaleanpunaisempi kuin ei-rakastuneen. (Svendsen 2015, 39–41.) Tutkimuksissa on myös todettu, että yksinäisyyden ja luottamuksen välillä on korrelaatio siten, että mitä enemmän ihminen potee yksinäisyyttä sitä vähemmän hän luottaa toisiin ihmisiin ja heidän hyviin aikeisiinsa (em. 2015, 59). Tämä näkyy aivan suoraan Saaritsan runoissa paitsi siinä, että puhuja ei luota muihin ihmisiin myös siinä, että hän ei luota yhteiskuntaan ja sitä johtaviin poliitikkoihin. On hankala sanoa, onko luottamuspula syy vai seuraus yksinäisyydelle (em. 2015, 59). Käytän tutkielmassani toisinaan myös ulkopuolisuuden käsitettä, jonka määrittelen itse yksinäisyydestä johtuvaksi tunnetilaksi, jossa ihminen kokee jäävänsä ulkopuolelle häntä ympäröivästä yhteisöstä, kuten kotikaupunkinsa asukkaista.

Voin soveltaa tutkimusaiheeseeni osittain myös psykoanalyttikko ja kirjallisuudentutkija Julia Kristevan kuvailuja muukalaisesta eli vieraasta, jollaiseksi hän mieltää esimerkiksi antiikin yhteiskunnan naiset ja vierasmaalaiset henkilöt (Siltala 2012, 340). Nähdäkseni muukalaisuuden, sivullisuuden ja yksinäisyyden välillä on paljon yhteistä. Saaritsan runojen puhuja näyttäytyy yhteiskunnan silmissä eräänlaisena muukalaisena, koska hän ei kuulu mihinkään aikaan, paikkaan tai rakkauteen (em. 2012, 341). Muukalainen on surullinen, mutta hän myös rakastaa menetettyä tilaansa. Tilalla käsitän tässä kontekstissa nimenomaan oman menetetyn paikan yhteiskunnassa. Muukalaisen sanotaan jopa rakastelevan poissaolonsa kanssa, mutta tämän äärimmäisen vapauden hintana on yksinäisyys. (em. 2012, 342–343.) Tutkielmani analyysissä tulen osoittamaan, kuinka Saaritsan runojen puhuja yrittää kivuliaalla tavalla väkisin rakastaa omaa yksinäisyyttään.

4 Analyysi puhujan ja ympäristön suhteesta

Seuraavaksi analysoin kolmea *Varmuus kerrallaan* -kokoelman runoa puhujan yksinäisyyden ja hänen urbaanista ympäristöstä tekemiensä havaintojen näkökulmasta. Koska runoissa korostuvat puhujan tiedostamattomat pelot ulkomaailmaa kohtaan, käyn lyhyesti vielä läpi, mitä Freud sanoo kammottavasta. Hän esittää, että kammottava (pelottava) ei todellisuudessa ole meille välttämättä vierasta, vaan psyykellemme vanhastaan tuttua, joka ainoastaan torjuntaprosessien vuoksi on muuttunut vieraaksi. Näin mikä tahansa tunteita herättävä asia voi muuttua kammottavaksi, mikäli se joutuu torjunnan kohteeksi usein. (Freud 2016, 252.) Saaritsan runoissa puhujan tarve sosialisoitumiseen on tällainen tukahdutettu halu, jonka torjuminen on kääntänyt kaikki ihmiskontaktit pelottaviksi.

Ihmisen kärsimys ja tuska voivat Freudin (1972) mukaan tulla kolmelta tasolta elämään, joista yksi on oma keho, toinen armoton ulkomaailma ja kolmas ihmissuhteet, joiden kärsimykset koemme kaikista katkerimmiksi. Eristäytyminen ja yksinäisyys ovat lähin turva ihmissuhteista kumpuavia pettymyksiä ja tuskia vastaan. Kaikki ahdistus ja kärsimys lähtevät peremmiltään kehon aistimuksista, minkä vuoksi ikäviä tunteita voidaan pyrkiä poistamaan myös kemiallisesti, myrkyttämällä elimistöä päihteillä. (Freud 1972, 16–17.) Saaritsan runojen puhuja käyttää ahdistuksen poistamiseksi sekä eristäytymistä että päihteitä.

4.1 Vaaramomentteja

Pentti Saaritsan runo ”Vaaramomentteja” kuuluu *Varmuus kerrallaan* -kokoelman Yksinäinen huone ja ikkuna -osastoon. Runo kertoo yksinäisen ihmisen elämästä. Puhetilanne sijoittuu kaupunkiin eli urbaaniin ympäristöön, tarkemmin sanottuna puhujan kerrostaloasuntoon. Puhuja on yhteiskunnan ulkopuolelle jäänyt henkilö, joka viettää iltopäiväänsä tarkkailen ikkunastaan maailman menoa.

Vaaramomentteja

Ovat rakentaneet hirsipuun kolmannen kerroksen parvekkeelle
(minä katselen sitä sisältä lasi kädessä,
se on minun parvekkeeni)
Postilaatikossa jytisee,
sinne on tainnut mennä nyrkki,
Ja autot vasta perkeleitä ovat,
jokaisessa väijyy joku tähtäin kourassa;
näin iltapäivisin huomaa paljon asioita
kun on yksin ja varuillaan
(Kaaдан uuden lasin, kilistelen piruuttani
tuhkakupin kanssa)
On vähän liian suuri koira noilla lapsilla,
tulee rumat puremat,
eivät huomaa lapset vielä kuinka koiran varjo on suuri,
ihan liian suuri,
ja näistä nurkistakin alan vieraantua,
näyttävät siltä että niiden takana
lyödään juuri ihmistä kuin elokuvissa
(Voin kyllä erehtyäkin, lasi on taas puolessa
ja eilen tuli otettua)
Mutta luottamus ei ole yksinkertaista,
Se on pikemmin
että luottaa ja ei luota

(Saaritsa 1967, 29.)

Runon nimi "Vaaramomentteja" kuvastaa syrjäytyneen miehen (puhujan) ajatusmaailmaa. Puhujan sukupuolta ei voi sanoa varmaksi tekstin perusteella, mutta hänen sanavalintansa ovat stereotyyppisesti katsottuna maskuliinisia. Tämä näkyy esimerkiksi kohdassa "Ja autot vasta perkeleitä ovat, / jokaisessa väijyy joku tähtäin kourassa". Lukijana oletan helposti, että Saaritsan runon puhuja on mies, mutta tämä voi liittyä omaan ennakkokäsitykseeni siitä, että miesten elämäntavat ovat usein huonompia ja kielenkäyttö karkeampaa kuin naisilla. Lisäksi teoksen kirjoittajan sukupuoli ohjaa tulkintaani puhujan sukupuolesta.

Liian pitkään toimeettomana oleminen on saanut runon puhujan näkemään uhkia kaikkialla. Hän kuvittelee mielessään, kuinka ulkona oleva koira on vaaraksi sitä ulkoiluttaville lapsille ja että hänen seinänsä takana käytetään väkivaltaa. Lisäksi hän uskoo jonkun kolistelevan hänen postilaatikkoaan ja että ihmiset tähtäilevät häntä autoistaan. Tällainen vainoharhaisuus kumpuaa siitä, että riittävän pitkään yksin elänyt puhuja on kerryttänyt tiedostamattomaansa pelkoa ihmisiä kohtaan. Hänen egonsa ei juuri kyseenalaista tiedostamattoman tarjoamia uhkakuvia, vaan vaaroista kerrotaan toteavin väitelausein, faktoina. Runon puhuja ajattelee, että jotkut ovat käyneet rakentamassa hänen parvekkeelleen hirsipuun, mikä viittaa teloitamiseen. Rakentamisesta puhutaan nimenomaan monikon toisessa persoonassa aivan kuin joku muu olisi käynyt hänen parvekkeellaan. Tällä viitataan tulkintani mukaan siihen, että puhujaa tuhoavat nimenomaan toiset ihmiset ja yhteiskunta.

Tekstissä sanotaan, että hirsipuu on pystytetty ”kolmannen kerroksen parvekkeelle”. Kerroksen tarkka mainitseminen voi puolestaan viitata puhujan omaan haluun hypätä alas. Tosin kolmas kerron olisi liian matalalla varmasti kuolettavaan pudotukseen. Alempien kerrosten asuntoon työttömälläkin on varaa, sillä ylemmäksi sijoitetut asunnot ovat yleensä kalliimpia. Siksi sanat ”katson sitä lasi kädessä / se on minun parvekkeeni” saavat surullisen kaiun. Parvekkeesta ja puhujasta ei olisi edes hyppäämiseen, vaan puhuja jää odottamaan hirsipuulla tehtävää teloitusta.

Puhujan työttömyys näkyy siinä, että hän pystyy juomaan alkoholia iltapäivällä. Voi toki olla, että puhetilanne ajoittuu viikonlopulle, mutta toisaalta runossa sanotaan, kuinka ”postilaatikossa jytisee / sinne on tainnut mennä nyrkki”. Tämä ”jytinä” voisi viitata paketin saapumiseen eli postin arkitoimitukseen. Saaritsa käyttää hyväkseen onomatopoeettisia sanoja, kuten ”jytisee” ja ”kilistelen”. Mitään suurta kielellä leikittelyä ei Vaaramomentteja-runossa ilmene, mutta tulkintani mukaan tekstissä esiintyvä hirsipuu on tiedostamattoman viesti, jossa hirsipuu symboloi teloitusta. Kuten aiemmin tutkielmassani esitin, tiedostamattomalle mielelle on tyypillistä operoida erilaisten kielikuvien, kuten symbolien, metaforien ja metonymioiden kautta (Eagleton 1997, 195). Myös koira, jota lapset runossa ulkoiluttavat, saattaa olla

symbolinen. Voidaan tulkita, että koira kuvastaa eliittiä ja poliittisia päättäjiä: "On vähän liian suuri koira noilla lapsilla, / tulee rumat puremat." Lainauksessa esiintyvät lapset ja koirat ovat tiedostamattoman metaforia puhujan pelolle, sillä koira kuvastaa vahvaa auktoriteettia – lapset puolestaan heikko-osaista ihmistä. Lapset ovat siis tekemisissä jonkun vaikutusvaltaisemman ja suuremman kanssa, joten he voivat joutua alistuksen kohteeksi. Näin on käynyt myös puhujalle. Tekstin viimeiset säkeet, joissa puhutaan luottamuksen monimutkaisuudesta, liittyvät samaan asiaan. Onko viisasta luottaa ollenkaan yhteiskuntaan, joka sortaa heikompaa?

Vaaramomentteja onkin valitsemistani runoista poliittisesti latautunein, joten en täysin voi sivuuttaa analyysissäni 1960-luvun vasemmistolaisista henkeä, joka Saaritsan arvomaailman kautta heijastuu aihevalintaan. Saaritsa haluaa tuoda vähempiosaisen ajatukset kuulluiksi. Suoraa muutosvaatimusta ei esitetä, mutta tekstissä on kohtia, jotka voidaan tulkita piikittelyksi muita poliitikkoja ja porvareita kohtaan: "Ja näistä nurkistakin alan vieraantua, / näyttävät siltä että niiden takana / lyödään juuri ihmistä kuin elokuvissa." Nähdäkseni lainaus kuvastaa sitä, kuinka poliitikot ja eliitti ovat saaneet miehen tuntemaan olonsa kodittomaksi. Poliitikot myös käyttävät valtaansa väärin eli he "lyövät" runon puhujaa. Tapahtumat ajoittuvat todennäköisestä runon kirjoitusvuoteen, koska tekstissä on maaltamuutosta kumpuavaa yhteiskuntakritiikkiä ja siinä puhutaan negatiiviseen sävyyn autoista, joiden määrä lisääntyi huimasti 1960-luvulla. Runollaan Saaritsa ottaa voimakkaasti kantaa Suomalaisen yhteiskunnan epäkohtiin, joita ovat maaltamuuton aiheuttama syrjäytyminen, työttömyys ja yksinäisyys.

Runossa on kuusi sellaista säettä, jotka on kirjoitettu sulkeiden sisään. Ensi silmäyksellä sulkeet näyttävät arvottavan nämä kohdat runosta vähemmän tärkeiksi, ja oikeastaan ne vaikuttavatkin sellaisilta asioilta, joilla puhuja haluaa vain tarkentaa tilannetta. Tulkitsen siten, että selvennykset on osoitettu puhujalle itselleen, koska hänen kotonaan ei ole muita. Puhuja siis puhelee itselleen omassa mielessään. Selitysten sävy on kuitenkin samanlainen kuin silloin, jos hän selittäisi asioita jollekin toiselle ihmiselle: "(Voin kyllä erehtyäkin, lasi on taas puolessa / ja eilen tuli otettua)."

Sulkeisiin laitetuista kohdista löytyy itseironiaa ja huumoria, kuten lainauksessa ”kilistelen piruuttani / tuhkakupin kanssa”, jossa puhuja ikään kuin haistattelee yhteiskunnalle näyttämällä, että hänelläkin on aihetta kilistelyyn ja juhlaan. Sigmund Freudin mukaan vitsissä esitietoinen ajattelu ja piilotajunta yhdistyvät (1983, 148). Esitietoisuutta on puhujalla ymmärrys oman asemansa erilaisuudesta muihin kansalaisiin nähden, kun taas tiedostamattomaksi jää katkeruus. Tuhkakupin kanssa kilistely on myös sitä, että hän koettaa rakastaa omaa yksinäisyyttään. Yksinäisyyden ”rakastelu” on Julia Kristevan mukaan tyypillistä muukalaiseksi itsensä kokevalle (Siltala 2012, 342–343). Freud ajattelee, että ihminen käyttää päihteitä nimenomaan poistaakseen kärsimystään (1972, 16–17). Päihteitä ovat runossa tupakka ja alkoholi.

Sulkeet erottuvat muusta runosta, ja ne tuovat tekstin yhtenäisyyteen rosoisuutta. Sulkeet osoittautuvakin teeman tulkinnan kannalta yllättävän tärkeiksi. Se että puhuja joutuu selittämään asioita itselleen, kertoo vahvasti hänen ”mökkihöperöitymistään”. Myös sanat ”ja näistä nurkistakin alan vieraantua” osoittavat, että puhuja on ollut pitkään yksin sisätiloissa. Kun puhujalla ei ole ketään, jonka kanssa jakaa asioita, hän jakaa ne itselleen. Eristäytyneisyydestä kertoo myös tekstin kohta, jossa puhuja joutuu kilistelemään pelkän tuhkakupin kanssa. Hän myös puhuu yksin elämisestään suoraan: ”näin iltapäivisin huomaa paljon asioita / kun on yksin ja varuillaan.”

Runo on tunnelmaltaan aika melankolinen, koska puhujan havainnot ja ajatukset ympäröivästä maailmasta ovat ahdistavia ja pelonsekaisia. Lukija odottaa jokaisen säkeen jälkeen, että seuraavaksi puhuja nostaa taas esille jonkin vielä ikävemmän asian lähiympäristöstään. Arkiset havainnot ovat muuttuneet puhujan mielessä kammottaviksi ja pelottaviksi, kun hänet on eristetty niistä tarpeeksi usein (Freud 2016, 252). Alusta asti lukijalle on kuitenkin selvää, ettei kaikkia puhujan huomiota tule ottaa kirjaimellisesti, sillä hän on vainoharhainen ja juovuksissa. Lisäksi puhuja kertoo joillain havainnoillaan syvällisempiä viestejä. Esimerkiksi postilaatikossa jytisevä nyrkki saattaa olla ennemminkin solidaarisuuden symboli kuin konkreettinen asia. Usein alistetut ihmiset käyttävät nyrkkiä sorron symbolina, ja samalla merkillä viitataan myös sosialismiin.

Runon puhuja on siis yhteiskunnan ulkopuolelle jäänyt henkilö. Runon teemasta johtuen uskon, että hänen on tarkoitus edustaa isompaa joukkoa eli syrjäytyneitä ja työttömiä. Tämän takia teksti voi olla jopa lähempänä roolirunoa kuin keskeislyriikkaa. Muutenkin puhuja ilmentää vain tahattomasti omaa persoonansa, eikä hänen tarkoituksenaan ole varsinaisesti pohtia omaa elämää. Tämä tulee hyvin ilmi kohdassa, jossa hän kertoo huomaavansa paljon asioita ollessaan yksin ja varuillaan. Puhuja siis toteaa, miksi hän tarkkailee ympäristöään, mutta hän ei paljasta olevansa yksinäinen tai arka. Nämä seikat lukija voi kuitenkin itse päätellä.

Pragmaattisella tasolla Saaritsan tekstiä rytmittää väitelauseiden runsas käyttö. Puhuja siis toteaa ja luettelee napakasti havaitsemiaan huomioita, jotka ovat hänen elinympäristöstään. Tätä samaa rytmiä vahvistaa typografian taso: jokainen huomio, eli väitelause alkaa omalta riviltään. Kieliopin tasolta katsottuna rakenne on seuraavanlainen: Ensin esitetään väitelause, jonka jälkeen tulee yksi sitä tarkentava päälause. Nämä tarkentavat päälauseet ovat erotettuina väitelauseesta pilkuin, vaikka niiden välille sopisikin ehkä paremmin piste. Runossa rakennetaan maailma puhujan havaintojen kautta. Puhuja tekee ensin havainnon ympäristöstä ja sen jälkeen kommentoi sitä. Näin hänen suhteensa yhteiskuntaan nousee temaattiseen keskiöön.

1960-luvun kirjallisuudelle oli tyypillistä poliittisen ja taloudellisen hallintovallan kritisointi ja porvarillisten arvojen vastustaminen, mikä ilmenee myös Saaritsan runossa. Työttömien määrä Suomessa tuplaantui vuosien 1966 ja 1967 aikana, mikä näkyy runon aihevalinnassa. Tuohon aikaan työttömyys johtui erityisesti maa- ja metsätalouden koneellistumisesta, mistä seurasi muuttoliikettä maalta kaupunkiin. Todennäköisesti runon puhujakin on yksi tällainen muuttaja, sillä hän suhtautuu vieroksuen sekä omaan parvekkeeseensa että autoihin. Hän on ikään kuin muukalainen kotikaupungissaan. Julia Kristevan määritelmän mukaisesti muukalainen ei koe kuuluvansa ympäröivään yhteisöön, ei mihinkään rakkauteen tai aikaan (Siltala 2012, 340). Vaaramomentteja-runossa puhuja ei siis tunne viihtyvänsä kaupunkiyhteisössä eikä ajassa, jossa Suomi autoistuu ja kaupungistuu. Puhujan muutto selittäisi myös hänen yksinäisyytensä ja miksi vieraat ihmiset vaikuttavat

hänenstä ahdistavilta. Puhujan maaltamuutosta kielii myös se, että hän kertoo postilaatikosta, vaikka ilmiselvästi asuu kerrostalossa ja hänellä pitäisi olla käytössään postiluukku. Jytinä-sanan käyttö saattaa puolestaan viitata siihen, ettei puhuja ole vielä tottunut postiluukun räpsähdykseen. Kun tarkastellaan puhujan yksinäisyyttä Freudin ajatusten mukaan, huomataan, että sosiaaliset kontaktit ovat olleet puhujan alkuperäinen halu. Halu on kuitenkin muuttunut pelottavaksi jouduttuaan lukuisia kertoja torjutuksi uudessa kaupunkiympäristössä. Lopulta puhuja on päättänyt eristäytyä lievittääkseen kipuaan ja ahdistustaan. (Freud 2016, 252.)

”Vaaramomentteja”-runo näyttää yksilön näkökulmasta, mitä maaseutuelinkeinojen katoaminen on aiheuttanut ja miltä tuntuu joutua syrjäytyneeksi ja työttömäksi. Tekstissä näkyvät 1960-luvun vasemmistolaiset arvot, ja runo onkin tarkoitettu hätähuudoksi väliinputoajien puolesta. ”Mutta luottamus ei ole yksinkertaista, / se on pikemmin / että luottaa ja ei luota” lainaus sisältää runon viimeiset sanat. Tulkitsin lopun siten, että puhuja pohtii omaa luottamustaan yhteiskuntaan ja sen päättäjiin. Välillä hän uskoo asioiden muuttuvan, toisinaan taas ei. Toisaalta lainaus voi kertoa puhujan huonosta itsevarmuudesta ja heikosta luottamuksesta omia ajatuksiaan kohtaan, sillä jo edeltävissä säkeissä hän mainitsi ”(Voin kyllä erehtyäkin, lasi on taas puolessa / ja eilen tuli otettua)”. Tutkimuksissa on osoitettu korrelaatio yksinäisyyden ja ihmisiin luottamisen vaikeuden välillä (Svendsen 2019, 59). Vaikka tulkitsen, että runossa on symbolista piikittelyä porvaristoa kohtaan, on lopun viesti toiveikas siitä, että luottamus voidaan ehkä vielä palauttaa.

4.2 Kohtaus I ja Kohtaus II

Kohtaus-runot löytyvät *Varmuus kerrallaan* -kokoelman Kohtaamisia-osastosta, jossa muuten yksinäisyydessä elävä puhuja kokee lyhytkestoisia ihmiskontakteja ”kohtaamisia”. Näitä sosiaalisia tilanteita leimaavat puhujan ihmisiä kohtaan tuntemat pelot, jotka nousevat hänen tiedostamattomastaan.

Kohtaus I

Menin luokse senkin kerran
ilmeeni oli syötti hiljaisella tuolilla

Sain osakseni ihmeen
hän huusi
kirotakseen hän huusi
jakeli nimiä
ja minä se jaksoin, painuin
kaikkiin nimiin, olin kyyryssä
odottamassa , kaikissa nimissä
olin laaja kuin kadonnut kirjasto
ja yhtä hiljainen

Kohtaus II

Niin sinistä pukua en ollut nähnyt
riitti aamutaivasta kun sitä katsoi
Alkuvaiheessa se oli selvästi mies kuin oma isänsä
mutta se ei riittänyt kun täytyi ajatella
Rupesi näkymään enemmän
pieni tyttö siinä seisoj kengännauhat auki väärällä kadulla
ja löi profiilillaan minua yliherkkää muutenkin
kurottui vähän tummana akkana
mutta oli selvästi viisivuotias kaikessa keski-iässään
Kunnes loppuvaiheessa ilmoittautui täydeksi rikolliseksi
paiskeli tietoisilla silmillä murhaavasti
riisuutui sinisestä ja puhalsi hengityksen vasten naamaa

(Saaritsa 1967, 16–17.)

Runojen nimet Kohtaus I ja Kohtaus II ohjaavat tulkitsemaan tekstejä siten, että ne liittyvät temaattisesti toisiinsa, draaman kielellä sanottuna ovat samaa ”näytöstä”. Saaritsa onkin lyriikan lisäksi suuntautunut draamaan, jota hän on paitsi kääntänyt myös kirjoittanut itse (Tuominen 1977, 43). Tulkintani kannalta oleellista on, että draamassa kohtauksen vaihtuessa aika, paikka tai kaikki henkilöt vaihtuvat. Täten voin perustellusti sanoa, että ensimmäisessä ja toisessa kohtauksessa puhuja ei ole tekemisissä saman ihmisen kanssa. Perustelen tulkintaani myös sillä, että

ensimmäisessä kohtauksessa puhuja istuu tuolilla, joka viittaa sisätiloihin (vrt. puiston penkki), kun taas toisessa kohtauksessa hän on ulkona kadulla.

Ymmärtääkseen Kohtaus-runoja oikein, on ne asetettava koko kokoelman kontekstiin. Kohtaamisia-osasto alkaa kokoelman ainoalla rakkausaiheisella runolla Kasvot, joka on Saaritsalle epätavallinen teksti kaikessa eroottisuudessaan: "Uuden suun kuuli käsistä ja jalkovälistä / lämmön pienet liukahdukset hymähtelivät." Kokoelmassa muuten yksinäisyydestä kärsivät puhuja on Kasvot-runossa seksuaalisessa kanssakäymisessä jonkun toisen kanssa. Puhuja ei kuitenkaan ole tässäkään runossa vakituksessa parisuhteessa, minkä voi päätellä ilmauksesta "uuden suun". Myös osaston Kohtaamisia-nimi viittaa vain lyhyisiin kanssakäymisiin. Kasvot-runo on sikäli merkittävä, että siitä siirtyminen Kohtaus I:een antaa lukijan olettaa, että molemmissa toimivat samat henkilöt. Kohtaus I alkaakin tapaamisten toistuvuudesta kertovilla sanoilla "menin luokse senkin kerran".

Kohtaus I:ssä puhuja istuu tuolilla ja ottaa ihmiseen kontaktia omalla ilmeellään, jota hän kutsuu syötiksi. Syötti tarkoittaa tulkintani mukaan provokaatiota, se on jotain, johon toinen voi tarttua. Voi siis olla, että hän tietoisesti pyrkii konfliktiin kyseisen ihmisen kanssa. Runossa mainitaan syötiksi nimenomaan ilmeet, jotka tulkitsemme provokatiivisiksi katseiksi. Joka tapauksessa puhuja hämmästyttää, kun hänen syöttiinsä tartutaan ja alkaa huuto: "Sain osakseni ihmeen / hän huusi." Syötti-sanan käyttäminen saattaa olla puhujalta freudilainen lipsahdus, jolla hän paljastaa motiivikseen provosoinnin. Katkeruuteen viittaavat ironiset ja juhlallisen kiitolliset sanat "sain osakseni ihmeen". Kiitollisuuden lisäksi ihme kuulostaa ironiselta siksi, että puhuja osasi odottaa vastapuolen reaktiota tarjotessaan tälle itse "syöttiä". Ihme on negatiivista "nimien jakelua", siis tulkintani mukaan nimittelyä. Kun sosiaaliset kontaktit aiheuttavat ihmiselle kipua, hän koettaa eristäytyä niistä (Freud 1972, 16). Nimittelyn seurauksena puhuja meneekin runossa kyyryyn ja katoaa, mikä voidaan nähdä nöyrytyksenä, syrjään vetäytymisenä ja hetkellisenä eristäytymisenä. Vertaus "olin laaja kuin kadonnut kirjasto" yhdistää puolestaan haukkumasanojen määrän kirjaston sanamääriin.

Kohtaus II seuraa ajallisesti Kohtaus I:stä, joka taustoittaa uuden kohtauksen tapahtumia. Kohtaus I:ssä nähty puhujan kykenemättömyys sosiaalisuuteen ja hänen saamansa haukut ovat jääneet hänen tiedostamattomaansa, mikä näkyy ihmispelkona uudessa kohtauksessa. Puhujan halu sosiaaliseen elämään on tukahdutettu niin usein, että hän kokee ihmiset kammottavina (Freud 2016, 252). Puhuja kohtaa kadulla sinipukuisen miehen. Puvun sininen väri ja puhujan pelokkuus viittaavat tulkintani mukaan siihen, että hän luulee henkilöä aluksi poliisiksi. Lacanin mukaan tiedostamaton rakentuu kielen tavoin (Myyrä 2012, 302), joten metonymia on yksi tiedostamattoman keinoista tuoda esille tukahdutettuja haluja tai pelkoja (Eagleton 1997, 195). Sininen puku on puhujan tiedostamattomassa rakentunut metonymia, joka korvaa poliisi-sanan käytön. Mikään runossa ei tue sitä, että hän pelkäisi poliisia, koska on rikollinen. Sen sijaan puhuja on rikollisen tavoin yhteiskunnan ulkopuolella ja epätoivottu muiden ihmisten silmissä. Sinisestä väristä mainitaan kahdesti, joista erityisesti jälkimmäinen kerta tukee tulkintaani poliisista: "Kunnes loppuvaiheessa ilmoittautui täydeksi rikolliseksi / paiskeli tietoisilla silmillään murhaavasti / riisuutui sinisestä ja puhalsi hengityksen vasten naamaa." Lainauksessa poliisi riisuu uniformunsa, jolloin hän paljastuu vertauskuvallisesti rikolliseksi. Rikollinen on vielä poliisiakin pelottavampi henkilö, paha tahtova pikkutyttö.

Se että puhuja pitää tyttöä rikollisena johtuu siitä, että hänen tiedostamattomansa rakentamat pelot tulkitsevat hänet uhkaavaksi. Yksinäisyys on tehnyt siis puhujasta kaikkia ihmisiä kohtaan vainoharhaisen, "yliherkän", jollainen hänen tietoinen egonsa tunnustaa olevansa. Puhujan mukaan tyttö seisoo "väärällä kadulla", mikä kertoo siitä, että tyttö on miehen mielestä väärässä paikassa. Hän ei siis tahtois kohdata tyttöä. Sanaparissa on lisäksi osuva kaksoismerkitys, sillä toisella tavalla tulkittuna väärä katu voi tarkoittaa kadun vinoutta. Uhkaavuus johtuu siitä, että tyttö on runossa utelias ja peloton vierasta miestä kohtaan, kuten pienet lapset monesti ovat: "kurottautui vähän", "paiskeli tietoisilla silmillään" ja "puhalsi hengityksen vasten naamaa". Naamalle hengittäminen kuvastaa, kuinka tyttö uskaltaa seisoa hyvin lähellä puhujaa. Teko toimii myös metaforana alistamiselle. Mies siis kokee olevansa alempiarvoinen lapsen silmissä. Puhuja luonnehtii viisivuotiasta tyttöä

keski-ikäisäisen oloiseksi. Tämä tarkoittaa sitä, että hänen mielestään tyttö on olemukseltaan niin vanha, että hän voisi kyetä pahoihin tekoihin. Tytöstä käytetään myös nimitystä ”tummana akkana”, jossa tumma väri linkittyy pahansuopaisuuteen.

Yksinäisen ihmisen tiedostamattomasta kumpuavaa pelkoa hillitsee hänen tietoinen egonsa (Freud 1993, 128; 136). Ego saa puhujan mielestä otteen, kun hän ymmärtää poliisin pikkutyttöksi: ”pieni tyttö siinä seiso i kengännauhat auki.” Toisaalta pelot saavat pian otteensa takaisin ja lapsikin alkaa tuntua hänestä uhkaavalta: ”löi profiilillaan minua.” Runossa puhuja painottaa, kuinka murhaava katse olisi työltä nimenomaan tietoinen valinta, mutta ei esitä väitteelleen perusteluja. Murhaavan katseen painottaminen tietoisena eleenä kertookin enemmän miehestä itsestään. Hän peittää tulkintansa epävarmuutta korostamalla tytön silmien tietoisuutta.

Tekstin puolivälissä tulee asennonvaihto, kun huomio käännetään yhä selvemmin kohti puhujaa minua-partitiivilla: ”ja löi profiilillaan minua yliherkkää muutenkin.” Huomataan, että miehen ego on jälleen äänessä, sillä hän vaikuttaa tiedostavan yliherkkyytensä. Puhuja sanoo, että tyttö lyö häntä profiilillaan, ei siis fyysisesti. Profiililla voidaan tarkoittaa sivukuvaa kasvoista, mutta tekstin kontekstiin sopii paremmin profiilin määrittely ihmisen olemukseksi (Gummeruksen suuri sivistyssanakirja 2001, 355). Puhuja siis myöntää, että tyttö ei välttämättä ole vaarallinen, vaan ainoastaan hänen olemuksessaan on jotain, jonka hän itse kokee väkivaltaiseksi. Sekä Kohtaus I että Kohtaus II ovat vapaarytmisiä- ja mittaisia. Kohtaus I:en lyhyissä säkeissä rytmiä luodaan sanatoistolla: ”hän huusi / kirotakseen hän huusi.” Toisto kuvastaa, kuinka puhuja kerää itseensä pelkoa ja vihaa. Tätä vihaa hän purkaa myöhemmin Kohtaus II:ssa, jossa säkeet ovat jo huomattavasti pidempiä. Säkeiden piteneminen kertoo, että mies alkaa yliajatelaa, kun hän kohtaa pitkästä aikaa ihmisen. Kohtaus I:ssä käytetään pilkkua, mutta Kohtaus II:ssa pilkkujen käyttö loppuu kokonaan. Puhujan karkailevat ajatukset eivät siis jälkimmäisessä kohtauksessa ole enää yhtä jäsenneltyjäkään.

5 Päätäntö

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelin kolmea Pentti Saaritsan *Varmuus kerrallaan* -runokokoelmasta löytyvää runoa, jotka olivat Vaaramomentteja sekä parivaljakkona analysoimani tekstit Kohtaus I ja Kohtaus II. Tutkin hermeneuttisen analyysin ja lähiluvun avulla, miten puhujan urbaani yksinäisyys näyttäytyy runoissa ja kuinka puhujan ympäristöstään tekemät havainnot ja tulkinnat selittyvät hänen yksinäisyydellään.

Tutkielmani taustalla oli fenomenologian ajatus siitä, että subjektin tekemät havainnot ovat aina mielen suodattamia ja siitä riippuvaisia. Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus ohjasi minua tarkastelemaan puhujan tiedostamattomia pelkoja, kammottaviksi muuttuneita arkisia asioita. Pelot näkyvät Saaritsan runoympäristössä kaikkialla. Tavalliseen urbaaniin miljööseen kuuluvat asiat, kuten autot, postiluukut tai kadulla kulkevat lapset saavat puhujan ajatuksissa tavattoman suuret mittasuhteet. Torjuttu sosiaalisuus on muuttunut peloksi, joka heijastuu puhujan tiedostamattoman kautta hänen maailmankuvaansa.

Jacques Lacanin mukaan tiedostamaton operoi kielikuvilla, joten puhuja käyttää runoissa lukuisia kielikuvia, kuten metonymiaa (sininen puku) ja symboleita (iso koira). Mielestäni yksi tärkeimmistä löydöksistäni on se, että Saaritsan käyttämät keinot yksinäisyyden rakentamisessa eivät rajoitu pelkästään kielikuviin tai toisin sanomiseen. Hän myös rakenteellisilla seikoilla, kuten säepituudella, pilkutuksella, asennonvaihdolla ja sulkeiden hyödyntämisellä viestittää puhujan kulloisestakin mielentilasta ja asennoitumisesta itseensä ja kaupunkiympäristöönsä. On syytä huomata, että Saaritsankaan runojen puhuja ei elä omassa pelottavassa todellisuudessaan jatkuvasti, vaan hänen tietoinen egonsa onnistuu muistuttamaan häntä hänen havaintojensa subjektiivisuudesta. Tämä näkyy teksteissä esimerkiksi itseironisina kohtina ”kilistelen tuhkakupin kanssa” ja oman heikkouden tunnustamisina ”minua yliherkkää muutenkin”.

Saaritsan runoissa syrjäytyneen miehen on vaikea luottaa tavallisiin kansalaisiin ja yhteiskuntansa päättäjiin. Hän tuntee itsensä muukalaiseksi kotikaupungissaan. Tekstit kertovat siis yksinäisyyden seurauksista, jotka voidaan katsoa samalla 1960-luvun maaltamuuton seurauksiksi. Maaltamuuton vuoksi Saaritsan runoissa kuuluu kritiikki siitä, ettei muuttuneessa yhteiskunnassa auteta tarpeeksi työttömiä ja syrjäytyneitä.

Urbaanin yksinäisyyden representaatioiden tutkimus on tärkeää jatkossakin, sillä Suomi kaupungistuu edelleen. Urbani yksinäisyys on ulkopuolisuutta ihmisjoukon keskellä, eikä kaupunkiyhteisössä koetusta yksinäisyydenlajista tiedetä vielä tarpeeksi. Jatkotutkimuksen kohteena voisivat olla Saaritsan uusimmat kokoelmat, joissa korostuu vanhuuden mukanaan tuoma yksinäisyys. Myös tämän aiheen kohdalla Saaritsa on ollut ajan hermolla, sillä Suomessa vanhusten määrä on kasvanut viime vuosina hurjasti. Maamme ikäjakauman myös ennustetaan muuttuvan tulevaisuudessa yhä vanhuspainotteisemmaksi. Jatkotutkimuksissa voitaisiin perehtyä myös siihen, kuinka paljon romanttinen taiteilijuus ja boheemisuus näkyvät Saaritsan runojen puhujassa. Esimerkiksi *Nautinnon suola* -kokoelmassa (1978) puhuja saattaa ensin kirjoittaa kahvituvassa Sarajevossa, minkä jälkeen hän mietiskelee ja tupakoi Frankfurtissa.

Lähdeluettelo

Primäärilähde

Saaritsa, P. (1967). *Varmuus kerrallaan*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Sekundäärilähteet

Eagleton, T. (1997). *Kirjallisuusteoria. Johdatus*. Tampere: Vastapaino. Alkuperäisjulkaisu Literary theory. An introduction. (1983).

Freud, S. (2016). Kammottava. Teoksessa I, Reiners., A, Seppä & J, Vuorinen. (toim.), *Estetiikan klassikot II – modernista postmoderniin*. (s.243–258). Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäisjulkaisu Das unheimliche (1919).

Freud, S. (1972). *Ahdistava kulttuurimme*. Helsinki: Weilin+Göös. Alkuperäisjulkaisu Das Unbehagen in der Kultur (1930).

Freud, S. (1983). *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan*. Helsinki: Love Kirjat. Alkuperäisjulkaisu Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten (1905).

Freud, S. (1993). *Johdatus narsismiin ja muita esseitä*. Helsinki: Love Kirjat. Alkuperäisjulkaisu Aus der Geschichte einer infantilen Neurose (1918).

Freud, S. (2010). *Unien tulkinta*. (käänt. E. Puranen). Helsinki: Gummerus. Alkuperäisjulkaisu Die Traumdeutung (1900).

Gummeruksen suuri sivistyssanakirja. (2001). T, Nurmi., I, Rekiaro., P, Rekiaro & T, Sorjanen (toim.), Helsinki: Gummerus.

Haapala, V.(2007). Kokeellinen kirjallisuus ja kirjallinen vastarinta Suomessa – kiintopisteenä 1960-luku. Teoksessa S. Katajamäki & H. Veivo (toim.), *Kirjallisuuden avantgarde ja kokeellisuus* (s. 277–304). Helsinki: Gaudeamus

Hotanen, J. (2010). ”Merleau-Ponty ja ruumiillinen subjekti. Teoksessa T, Miettinen., S., Pulkkinen & J, Taipale (toim.), *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. (s. 134–148). Helsinki: Gaudeamus.

Husserl, E. (2008). *Introduction to Logic and Theory of Knowledge*. Lectures 1906/07. New York: Springer.

Hökkä, P. (1995). Lyyrinen minä – onko häntä, onko sitä, onko sinua? Teoksessa P. Lyytikäinen. Subjekti. Minä itse: kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta. (s. 106–130). Helsinki: SKS

Immonen, A. (2013). Minä, joka en surutonta hetkeä muista, palan keinun ja laulan – subjektin suhde maailmaan Sirkka Turkan runokokoelmassa Vaikka on kesä. Tampereen yliopisto. Kieli-, käänös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö. Pro gradu. <https://core.ac.uk/download/pdf/250122611.pdf>

Juntunen, M. (1986). *Edmund Husserlin filosofia: fenomenologia ja apodiktisen tieteen idea*. Helsinki: Gaudeamus.

Kantokorpi, M., Lyytikäinen, P. & Viikari, A. (2005). *Runousopin perusteet*. Helsinki: Yliopistopaino.

Kaunonen, L. (2001). *Sanojen palatsi. Puhujan määrittely ja teoskokonaisuuden hahmotus Paavo Haavikon Talvipalatsissa*. Helsinki: SKS

- Laitinen, K. (1991). *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- Lehikoinen, T. (2010). Runo puheena ja runon puhujat. Teoksessa S. Kainulainen, K. Kesonen & K. Lummaa (toim.), *Lentävä hevonen – välineitä runoanalyysiin* (s. 196–226). Tampere: Vastapaino.
- Meronen, A. (2020). ”Ruumis on ekstaasin kartasto” : tilallisuus ja ruumiillinen subjekti Erkkä Filanderin runoelmassa Heräämisen valkea myrsky. Jyväskylän yliopisto. Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos. Pro gradu. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/69901>
- Miettinen, T., Pulkkinen, S & Taipale, J. (2010). *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus
- Myyrä, J. (2012). Toisen paikka – Jacques Lacan (2012). Teoksessa K, Mälkönen., P, Sammallahti., K, Saraneva & T, Sitolahti (toim.), *Psykoanalyysin isät ja äidit*. (s. 299–321). Helsinki: Thrapia-säätiö.
- Pekkanen, V. (2006). Olemisen puhdas merkityksettömyys: fenomenologisen ajattelutavan liittämisen mahdollisuudet puhtaan kuvan runouden luentaan. Jyväskylän yliopisto. Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos. Pro gradu. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/8981>
- Saaritsa, P. (1965). *Pakenevat merkit*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Saaritsa, P. 60-luvun epäpuhtaasta runoudesta. (1966). Teoksessa K, Linnilä (toim.), *Kiila 30*. Helsinki: Tammi.
- Siltala, P. (2012). Julia Kristeva: Kerroksellinen subjekti. Teoksessa K, Mälkönen., P, Sammallahti., K, Saraneva & T, Sitolahti (toim.), *Psykoanalyysin isät ja äidit*. (s. 322–370). Helsinki: Terapia-säätiö.
- Simola, R. (1978). Pentti Saaritsan runoteosten vertauksista. Helsingin yliopisto. Suomen kielen laitos. Sivulaudatur.
- Svendsen, L. (2017). *Yksinäisyyden filosofia*. (käänt. S. Korpela). Jyväskylä: Docendo. Alkuperäisjulkaisu Ensomhetens filosofi.
- Tirkkonen, S. (2019). *Yhteinen yksinäisyys: koetun yksinäisyyden filosofia*. (s. 37–59.) Ajatus: Suomen filosofisen yhdistyksen vuosikirja. Noudettu osoitteesta <https://journal.fi/ajatus/article/view/88141>
- Tonnesmann, M. Towards the structural model of mind. (2005). Teoksessa R.J, Perelberg (toim.), *Freud a Modern Reader*. (s. 165–177). Lontoo: Whurr Publisher.
- Tuominen, T. (1977). Yhteisiä piirteitä Latinalaisen Amerikan kirjallisuudessa Sekä Matti Rossin ja Pentti Saaritsan runoissa. Helsingin yliopisto. Kotimaisen kirjallisuuden laitos. Pro gradu.